

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЕМОЦІЙ ЖІНКИ В НОВЕЛАХ ГАЛИНИ ТАРАСЮК

Мета роботи – виявити стильові домінанти у створенні жіночих образів в прозі Галини Тарасюк, досягнути рівень художньої досконалості її образних моделей, визначити аспекти гендерних досліджень «жіночих» творів письменниці. При такому підході великого значення набуває аналіз соціо-психологічних і соціо-культурних чинників особового становлення жінки, глибше дослідження жіночої психології і жіночої суспільної свідомості в їх становленні та динаміці.

Ключові слова: тематичне поле, семантичне поле, контрарні відносини, комплементарні відносини, векторні відносини, психо-емоційний стан.

Теоретико-методологічну основу роботи склали традиційні і сучасні підходи до вивчення мовних явищ. У роботі використано принцип історизму, естетичний метод, метод соціальної вибірки матеріалу. Використано праці відомих мовознавців: С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашника, Л.І. Мацько, А.П. Загнітка, О.М. Попенко, О.А. Семенюк та інші, розвідки з проблем індивідуально-авторської поетики.

Тематична група – це певна множинність слів, що відображають одну предметну сферу. Тематична група є складником тематичного поля, що структуруються на основі повного охоплення тієї чи тієї предметної сфери.

Семантичне поле відображає насамперед не побутові зв'язки між феноменами самої дійсності, а стійкі логічні (семантичні) зв'язки між смислами, у тому числі і між смислами, пов'язаними з тією чи тією реалією. Слова в семантичному полі пов'язані сигніфікативно. Основний спосіб пізнання семантичних полів – пошук лінгвістичних методик, що дозволяють інтралінгвістично визначити закономірності структурування мовної свідомості. У наявних ідеографічних словниках тематичні і семантичні поля не розмежовуються [2, 259]. Очевидно, відсутність ідеографічних словників з послідовно викінченими у структурному аспекті статтями мотивується обмеженістю охоплюваної відповідним аналізом лексики [1, 95].

Питання складу і структури семантичних і тематичних полів ґрунтується на проблемі розмежування ядра / напівпериферії / периферії предметних і предикатних слів. Для перших головним критерієм постає екстралінгвістична цінність, для предикатних слів суттєвими є інтралінгвістичні чинники «центральності» в мовній системі. Неможливо встановити ядро лексикону, переміщуючись тільки у прагматичному вимірі мовного простору, оскільки щоразу постає питання про важливість тієї чи іншої лексичної одиниці. Свого часу Ф. де Соссюр стверджував, що «... будь-який член групи можна розглядати як певного типу центр сузір'я, як точку, де сходяться інші, координовані з ним члени групи, кількість яких безмежна» [3, 158]. Тезу Ф. де Соссюра розуміємо в тому сенсі, що «центром системи» виступає сукупність одиниць, яким притаманна максимальна кількість «сильних» зв'язків, що відображаються у відповідних лексичних відношеннях (синонімія, антонімія тощо) і дериваційних зв'язках (висока валентність).

До диференційних ознак слів ядра лексикону відносимо високий ступінь слотовірної валентності. Цей ступінь простежується за можливістю творення похідних і їхньою репрезентативністю в мовній системі.

Структурне розгортання тематичних полів здійснюється залежно від значущості тих чи тих зв'язків між феноменами реального світу, відображеними у словах тематичного поля. Розгортання семантичних полів залежне від власне сигніфікативних чинників і закономірностей. Тому семантичні поля розгортаються по-різному (пор. поле дієслів і ментальних дієслів). Якщо визнати, що сукупність дієслівних й ад'єктивних лексем – це свого роду семантичні «макрополя», а сукупність субстантивних лексем «предметне» макрополе, то завдання визначення структури цих полів виявляється тотожною завданню вияву основ природних класифікацій іменників, прикметників і дієслів. Основу таких природних класифікацій можна бачити у відповідних парадигматичних групах лексики.

Для побудови семантичних полів прикметників суттєвими постають антонімічні зв'язки з послідовним розмежуванням контрарної і комплементарної, векторної властивості тощо, врахування гіперонімічних відношень та ін. Семантичні поля, їх виділення ґрунтується на структурі лексичного ядра. Для встановлення лексичного ядра необхідно певною мірою абстрагуватися від семантичних чинників. Тому семантичними критеріями, очевидно, можуть бути визнані: 1) формальна неускладненість і простота; 2) семантична неускладненість і простота; 3) непохідність; 4) адекватність лексичного значення й елементарного компонента смислу. Застосування цих критеріїв дозволяє, наприклад, легко визначити ядро українського ад'єктивного лексикону, до якого належать непохідні прикметники, що вступають в узуальні симетричні антонімічні протиставлення і що є домінантами в синонімічних рядах: *гарний / поганий, високий / низький*.

Ад'ектоніми є переважно сигніфікативно орієнтованими, що умотивовує необхідність розмежування контрарних і комплементарних основ (контрарні прикметники (контративи) утворюють градуальну опозицію, що передбачає наявність проміжного компонента: *молодий / (нестарий, немолодий) / старий*). Комплементарна антонімічна пара (комплементативи) не допускає наявності проміжного компонента: *здоровий / хворий*. Наступне розгортання семантичних полів значною мірою ґрунтується на прагматичній настанові.

З-поміж прикметників вирізняється група номінативно орієнтованих ад'ективів, до яких належать прикметники зі значенням кольору і релятивні ад'ективи. Останні можуть виражати три різновиди відношень: а) просторові (*лівий / правий*); б) часові (*майбутній / минулий*); в) логічні (*головний / другорядний*).

Таблиця 1

Склад і структура семантичних і тематичних полів

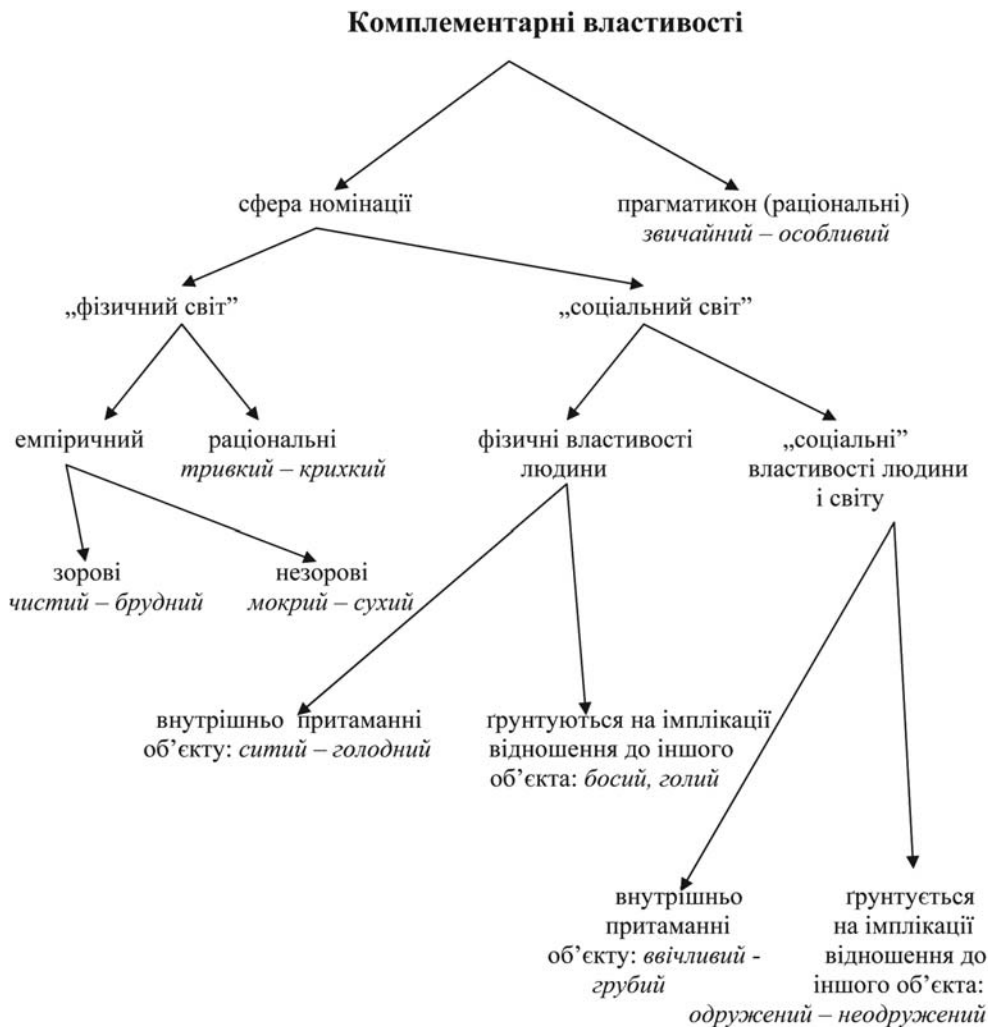
Вираження Зміст	Одна лексема	Різні лексеми, пов'язані одна з одною в плані вираження	Різні лексеми, не пов'язані одна з од- ною в
Один смисл	Однозначне слово: <i>хуртовина</i>	Лексичні варіанти: <i>вовчиха / вовчиця</i>	Абсолютні синоніми: <i>Алігатор / крокодил</i>
Сигніфікативно орієнтовані групи	Полісемія: <i>золото</i> : ЛСВ «цінний благородний метал»; ЛСВ «вироби із золота» ЛСВ «щось надзвичайно цінне, хтось дуже цінний»: <i>плавити золото</i> ; <i>обідати на золоті</i> ; <i>дівчина - золото</i>	Семантичне поле Поезія: говорити, ідея, щирий... Різні групи всередині семантичного поля:	
		1. Паронімія: <i>Адресат / адресантка</i> 2. Морфосемантичні і семантико словотвірні групи, об'єднані яким-небудь кореневим або афіксальним елементом, зокрема: спільнокореневі антоніми: <i>друг / недруг</i> ; спільнокореневі синоніми: <i>синій / синенький</i>	1. Різнокоренева антонімія: <i>день / ніч</i> 2. Ідеографічна синонімія: <i>худий / охлялий; бігти / мчати</i> 3. Лексико-семантичні групи, класи з такими типовими відношеннями, як: а) «рід / вид»: родичі: <i>батько, мати, син, сестра...</i> б) градуальність: <i>юний / молодий...</i>
Номінативно орієнтовані групи	—	Тематичне поле Психологічний стан: <i>радість, сум, відчай, страждання, переживання...</i>	
Групи одиниць, не пов'язаних за смислом	—	1. Повні омоніми: <i>клуб «організація» / клуб «тварина» / клуб «частина тіла»</i> 2. Омоформи: <i>три (дісл.) / три (числ.)</i> 3. Омографи, омофони: <i>мука / мука; кленок / клинок</i>	—

Група контративних прикметників на позначення емпіричних незорових ознак охоплює в межах ядра лексики шість антонімічних пар: 1) з властивістю високої / невисокої температури: *гарячий, теплий / холодний*; 2) з властивістю значної / незначної твердості / м'якості: *твердий, жорсткий / м'який*; 3) з властивістю значної / незначної в'язкості, плинності (густини): *рідкий / густий*; 4) з властивістю значного / незначного звучання, голосу: *голосний / тихіший*; 5) з властивістю високих / невисоких смакових якостей; *приємний / неприємний на смак: солодкий / гіркий*; 6) з властивістю значної / незначної ваги: *важкий / легкий*.

Комплементативи на позначення соціального світу охоплюють дві групи: а) комплементативи на позначення людських властивостей; б) комплементативи на позначення властивостей людини й інших феноменів. До перших належать прикметники зі значенням «інгерентності / неінгерентності», що властиве людині за її внутрішнім станом (*бадьорий*), й ознака, що ґрунтується на імплікації відношення людини до певного об'єкта, який не становить людської сутності: *босий* (об'єкт

– взуття) та ін. Підгрупа інгерентних комплементативів охоплює опозиції: 1) «якому властива / невластива бадьорість, життєрадісність, свіжість»: *бадьорий – стомлений*; 2) «якому властиве / невластиве здоров'я»: *здоровий – хворий*; 3) «який має / не має ознаки життя»: *живий – мертвий*; 4) «який задовольнив / не задовольнив власний апетит; не відчуває голоду»: *голодний – ситий*.

Схема 1

Підгрупа неінгерентних комплементативів охоплює неуніверсальні ад'єктиви типу *босий, голий, піший, нагий* (заст.).

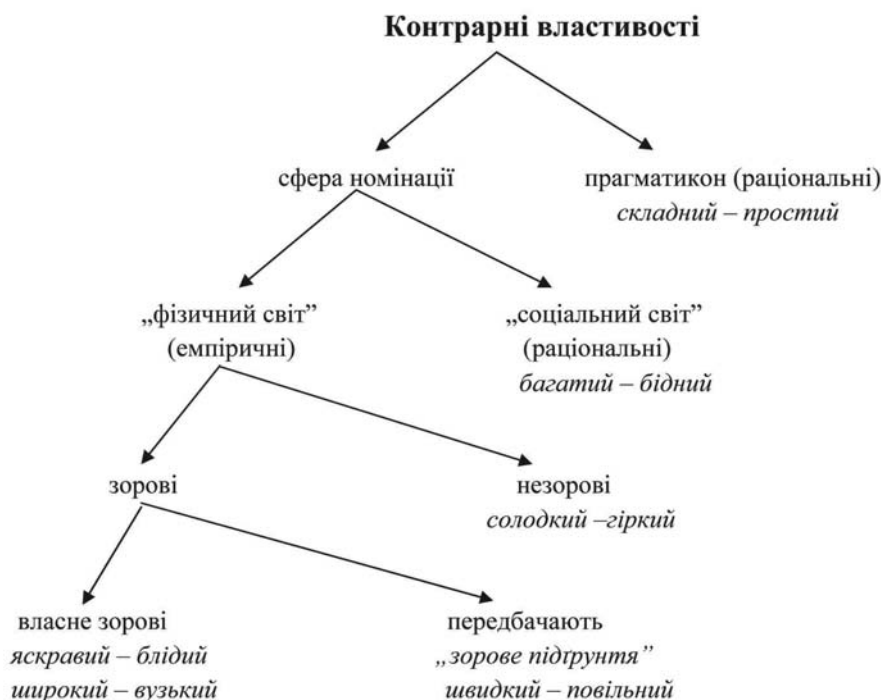
З-поміж комплементативів на позначення соціальних властивостей людини і світу також слід розрізняти групи прикметників на позначення інгерентних і неінгерентних властивостей. Перші з них охоплюють підгрупи зі значенням: 1) «якому властива / невластива акуратність»: *акуратний, охайний – неохайний*; 2) «якому властива / невластива врівноваженість (спокій)»: *спокійний – буйний*; 3) «який дотримується / не дотримується ustalених правил і норм поведінки в суспільстві»: *делікатний – грубий*; 4) «з веселим настроєм / без веселого настрою»: *веселий – сумний*; 5) «з гордістю, почуттям власної гідності / без гордості, почуття власної гідності»: *гордий – сором'язливий*; 6) «якому притаманна / не притаманна увага, зосередженість»: *уважний – неуважний* та ін.

Неінгерентні властивості (властивості/відношення) охоплюють: а) «який проживає / не проживає в одному місці»: *осілий – кочовий*; б) «що відбувається / не відбувається в присутності особи»: *очний – заочний*; в) «спрямований / не спрямований з двох боків»: *взаємний – односторонній*.

Отже, своєрідність комплементарної частини прагматикону полягає в тому, що її складники здебільшого позначають оцінки, пов'язані з відношеннями характеризуваного об'єкта до чого-небудь. Значення нерелятивних комплементативів прагматичного типу можна кваліфікувати як характеристику раціональних, ментальних відношень об'єкта до чого-небудь. Часткові різновиди прагматичних значень комплементативів зумовлюються специфікою того, що до чого відноситься і характером уміщеної в такому відношенні оцінки. В межах прагматично орієнтованих прикметників – ткомплементативів наявні узуальні антонімічні пари (конкретний – абстрактний, загальний – частковий) й універсальні антоніми: *можливий, готовий, знайомий, відомий*, . Ці прикметники позначають різноманітні конкретизації тих базових оцінок, які виражаються узуальними антонімічними протиставленнями ад'єктивів: 1) відношення об'єкта

до дійсності: *об'єктивний / суб'єктивний, реальний / ідеальний*; 2) відношення об'єкта до об'єкта: *основний / другорядний* («значущий / незначущий у ряду інших»), *загальний / частковий* («подібний / неподібний до інших») та ін.; 3) відношення суб'єкта до об'єкта: *необхідний / зайвий* («потрібний / непотрібний об'єкт суб'єкту»), *очевидний / прихований* («доступний / недоступний об'єкт для сприйняття»); 4) суб'єкт у відношенні до своєї дійсності, тобто до чинної діяльності можливої дійсності: *активний / пасивний* («якому притаманна / непритаманна активність»).

Схема 2

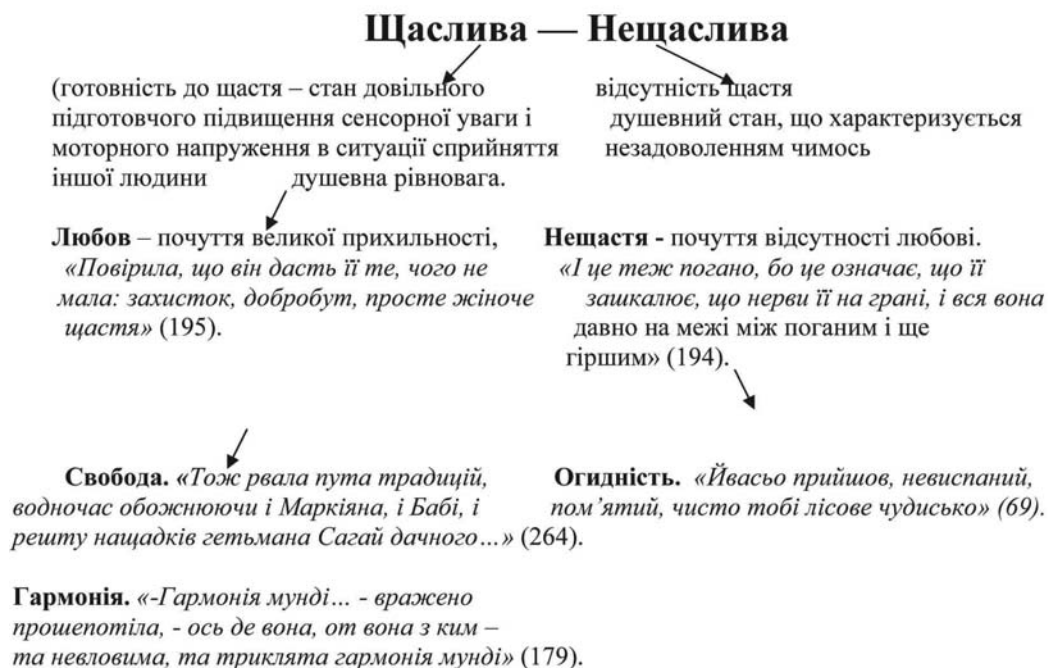
У психолінгвістиці внутрішній стан людини передається позитивними та негативними відчуттями.

Внутрішній стан – це стан, який є, або міститься всередині чого-небудь; протилежний зовнішній, обернений усередині чогось, який стосується психічної діяльності людини відбивається в психіці людини.

Стан – обставини, умови в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами.

На прикладі таблиці ми можемо побачити відповідники до антонімічної пари, внутрішнього стану людини, **щаслива – нещаслива** на матеріалі мови чоловіків – жінок у новелах Галини Тарасюк.

Схема 3

Отже, для того, щоб показати, який психологічний стан переживають головні герої новел Галини Тарасюк як в стані тривоги, так і в стані спокою, а в основному – це жінки, наводимо відповідники стосовно антонімічної пари «щаслива – нещаслива». За допомогою описових слів Г.Тарасюк показує, що її герої, як і у житті, можуть кохати, переживати певні емоції, бути вразливими з боку чинників, які впливають на людину. Проте емоції жінки виявляються частіше, оскільки вона більш вразлива у чоловічому соціумі.

Деяко слабшими почуттями, які виражають психологічний стан людини є антонімічна пара задоволення – незадоволення, яка має відповідники як позитивні, так і негативні.

Схема 4

Відомо, що національно-культурна семантика присутня на всіх рівнях мови – фонетичному, орфоепічному, лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному. Культурний компонент мови на рівні фразеології певною мірою фіксує культуру народу – носія мови, оскільки фразеологічний фонд містить у своїй семантиці національно-культурний компонент.

Фразеологізми як засоби образно-емоційної культурної пам'яті формують мовну, країнознавчу, комунікативну компетенції у процесі вивчення мови.

Коротка і влучна формула-фразеологізм містить у собі емоційне сприймання факту, має великі виражальні переваги у живій розмовній мові над найдокладнішим і найскрупкульознішим науковим описом завдяки тому, що точно схоплює основне, впливаючи на емоції, почуття слухача і читача, викликаючи в нього симпатію або антипатію до сказаного.

Цікаво, на наш погляд, буде розглянути, яким чином описується психічний стан людини, яке поняття ставиться в центрі уваги (тобто падає на символічне слово у фразеологізмі), бо це відображає особливості світосприймання, світобачення української нації. Не маючи наукової психологічної термінології, українці використовували порівняння, схожість, аналогію з більш зрозумілими явищами або описували психічний стан чи риси характеру людини через фізичні зовнішні прояви, дії чи процеси. Назви окремих органів тіла є символічними у зображенні стану

відчаю: *голова, груди, печінка, потилиця, руки, серце;*

гніву: *зуби, руки, очі, брови;*

збентеженості: *очі, груди, лице;*

здивування: *рот, долоні;*

нервування: *серце, голова, тіло, очі, груди та ін.*

– «...і він лиш **зубами скреготів**, доки не стомився і не заснув, повернувшись до жінки спиною» (68).

Трапляються серед фразем на позначення психічних станів людини такі, де символічним словом виступає *душа*, що є сакральним (релігійним) поняттям і стосується психічних проявів життя людини: *душа горить, на душі рана, за милу душу, душа плаче*; слово ж *дух* уживається у значенні дихання, сакрального значення не має: *дух забило, аж дух перехопило*. «*Йвасьо хряснув дверима і стало тихо. Так тихо, ніби святі хату перелетіли, і так легко і вільно, мов на безлюдному березі моря*» (69).

Згадуються у фразеологізмах і християнські поняття та символи: *тримати Бога за бороду, як у Христа за пазухою, нести важкий хрест, наче з хреста знятий, скласти крила*; міфологічні істоти, як-от: *підшитий бісом, вселяється демон заперечення, чортом дихати*.

Натрапляємо в аналізованих фразеологізмах на слова, що співвідносять стан людини з проявами у тваринному світі: *хоч вовком вий, мов сич надутися, як риба у воді, мов кулик на вітер, як побитий собака, козел відпущення, кури загребуть, як у Бога теля з'їсти, як рак на міліні, тягти kota за хвіст, пекти раків, битися як риба об лід, заяче серце, мурахи по спині побігли, кішка по серцю шкребе, мов лин на сковороді, як муха в окропі, як ластівка в гніздечку*.

Дещо менше аналогій з рослинним світом: *блекоти об'їстися, мов горох при дорозі, спочивати на лаврах, наговорити сім мішків гречаної вовни, вскочити в гречку, дісталосся на горіхи, перепадало березової каші, мов маків цвіт, цвісти щоками, кислиці розсипати*.

Найвні серед фразеологізмів на позначення емоційних психічних станів людини каламбури: *перепадало березової каші, наговорити сім мішків гречаної вовни*.

Про розумову діяльність у давні віки створювалося враження, що у голові, в мозку відбуваються процеси, аналогічні приготуванню їжі: *баняк не варить*, а в голові людини найвні *клекки, як на бочці* (їх нараховували до десяти штук).

Отже, українська фразеологія на позначення морально-психологічних характеристик людини є цікавою семантично і багатою в плані виражальних можливостей. Вона дає уявлення про психологію українського народу, суспільно значиме для нього і шкідливе, в ній сконденсований народний кодекс моральних норм спілкування в колективі. Фразеологічні одиниці – це такі одиниці, які в загальному плані виконують експресивну функцію. Наприклад, в новелах Галини Тарасюк вони: показують особливості авторської трансформації, вказують на характер кожної окремої жіночої постаті, а також вказують на народну стилізацію мовленнєвого стилю.

Напр.: у новелі «Щаслива Дарочка» про сімейну пару, яку за іменем чоловіка у селі прозвали Семени:

«Яке їхало, таке й здибало»;

«Що правда, то не гріх: такі вже паровані, як горнята малюванні»;

«Та не все було Дарці масниця, як люди думали»;

«Не дурно мамка мої казали: у мене зять, як у когось п'ять».

Питання лексичних засобів створення психологічного стану жінку в прозі Галини Тарасюк дає підстави стверджувати: саме жіноча проза не обмежує себе ні у виборі матеріалу, ні у виборі проблематики психологічної, коли мова йде про долю окремої людини, а особливо жінки.

Творчість Г. Тарасюк аналітична, дослідницька й водночас надзвичайно емоційна, в ній сильне особистісне начало, незважаючи на те, що здебільшого відсутні авторські коментарі. Основною лексикою на зображення внутрішнього стану людини є лексеми на визначення жіночого та людського щастя, а також фразеологічні одиниці на ознаку емоційного стану, фразеологізми в жіночій прозі Галини Тарасюк демонструють особливості авторської трансформації, вказують на характер кожної окремої жіночої постаті, а також вказують на народну стилізацію художнього стилю.

Список використаних джерел

1. Баранов А.Н. Идеографический словарь русского языка / А.Н. Баранов. – Вып. 1. – М.: Прометей, 1990. – 256 с.
2. Русский семантический словарь. Опыт автоматического построения тезауруса.: От понятия к слову. – М.: Наука, – 1982. – 568 с.
3. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 7 – 285.
4. Тарасюк Г. Паралельні світи жіночої прози / Г. Тарасюк // Літературна Україна. – 2002. – 15 грудня. – 2002. – С.8.
5. Тарасюк Г. Проза без імітацій Г. Тарасюк // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – №184 (берез.). – С.235-236.

Summary. The aim of the research work is to specify the stylistic dominants in creation of female images in prose by H.Tarsyuk, to study the level of literary perfection its image models, to identify the

aspects of gender researchers of “female» texts of the writer. For this purpose the analysis of social-and-psychological and social-and-cultural factors of specific attitude to the woman are of a great value, deeper investigation of the female psychology and female social consciousness in their formation and dynamics.

Key words: *thematic field, semantic field, counter relations, complementary relations, vector relations, psycho-emotional condition.*

УДК 811.161.2'42

Л.Й.Меркотан

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто підходи до класифікацій засобів реалізації інтертекстуальності. Основну увагу зосереджено на ремінісценції, алюзії та цитаті як формах вираження міжтекстових зв'язків.

Ключові слова: *інтертекстуальність, інтертекст, ремінісценція, цитата, алюзія, міжтекстовий зв'язок.*

Зважаючи на те, що теорія інтертекстуальності є лінгвістичним напрямом, що активно розвивається, термінологічний апарат цієї теорії знаходиться в процесі становлення. Невелика кількість дослідників намагалися запропонувати класифікацію інтертекстуальних елементів і міжтекстових зв'язків. Найбільш послідовні дві спроби систематизувати ці поняття. Одна з них належить П. Х. Торопу [14], автором другої, найзагальнішої класифікації, є Ж. Женет [17]. У розробку проблеми класифікації інтертекстуальності істотний внесок зробила Н. О. Фатеева, узагальнивши та поєднавши зазначені класифікації [15].

Актуальність дослідження мотивується необхідністю вивчення проблеми класифікації інтертекстуальних елементів, яка становить чималий інтерес у теоретичних і практичних аспектах, а також потребою опису основних засобів міжтекстових зв'язків.

У статті **поставлено за мету** дослідити підходи до класифікації інтертекстуальності у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві, встановити найпоширеніші засоби вербалізації інтертекстуальності та з'ясувати їхню суть. **Предмет дослідження** – категорія інтертекстуальності. **Об'єкт дослідження** – засоби реалізації категорії інтертекстуальності, зокрема ремінісценція, алюзія, цитата.

Розглянемо декілька класифікацій інтертекстуальності та спробуємо виявити спільні характеристики підходів до цього феномену, що надаються різними авторами.

У статті “Проблема інтексту” П. Х. Тороп [14] пропонує вважати будь-який акт співвіднесення текстових елементів метакомунікацією. У її процесі створюються метатексти – первинний текст виступає у якості прототексту, на основі якого створено новий текст. Із метою інтерпретації мовного вираження, яке пов'язує даний текст (частину тексту) з іншим текстом (частиною тексту), необхідно з'ясувати його функцію в даному тексті й фіксувати актуальний зв'язок із вихідним текстом, тобто визначити його тлумачення за допомогою вихідного тексту. “Текст, представлений будь-якою своєю частиною в іншому тексті, стає текстом, що описує, тобто метатекстом” [14, 39]. П. Х. Тороп уводить поняття інтексту – семантично насиченої частини тексту, сенс і функція якої визначаються подвійним описом. Під час класифікації інтекстів учений бере до уваги спосіб примикання метатексту до прототексту (стверджувальний чи полемічний), рівень примикання (явний чи прихований), а також фрагментарність чи цілісність тексту, що примикає.

Ж. Женет [17] у книзі “Палімпсести: література в другому ступені” запропонував п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодій текстів: 1) інтертекстуальність як “співприсутність” в одному тексті двох і більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо); 2) паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовку, післямови, епіграфу; 3) метатекстуальність як критичне посилення чи коментар на свій передтекст; 4) гіпертекстуальність як осміювання чи пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів [17, 1-5].

Однак обидві класифікації мають досить загальний характер і не охоплюють усіх комбінацій диференційних ознак міжтекстових взаємодій. Н. О. Фатеева, віддаючи належне класифікаціям П. Х. Торопа та Ж. Женет, пропонує нову типологічну схему, яка повинна містити ознаки, релевантні як для однієї, так і для другої системи, й охоплювати раніше не окреслені принципи систематизації. Тому в основі класифікації, запропонованої Н. О. Фатеевою, знаходяться основні класи